

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ ЯК СИСТЕМА КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ДЕРЖАВИ

Розкрито сутність державного кредиту. Визначено особливості державного кредиту. Запропоновано авторську дефініцію державного кредиту, яка враховує його специфічні риси. Подано характеристику складових системи державного кредиту.

THE PUBLIC CREDIT AS THE SYSTEM OF CREDIT RELATIONSHIP WITH PARTICIPATION OF A STATE

The essence of the public credit has been considered. The peculiarities of the public credit have been defined. The author's definition of the public credit which takes into account its specific features has been proposed. The elements of the public credit system have been characterized.

В умовах ринкової економіки інститут державного кредиту набуває все більш важливого значення у складі фінансової системи країни. Це пов'язано із бурхливим розвитком сфери кредитних відносин загалом в умовах демократії та конкурентного середовища, появою нових форм залучення кредитних ресурсів та гнучкої системи кредитних інструментів, підвищенням ролі кредитних ринків та формуванням відповідної інфраструктури, а відтак, – зростанням обсягу кредитних операцій за участю держави. Зазначене обумовлює доцільність теоретичного обґрунтування сутності державного кредиту, дослідження його особливостей та структури із застосуванням системного підходу.

Сучасні наукові дослідження питань державного кредиту базуються на теоретичних фундаментальних розробках, напрацьованих упродовж століть відомими у світі вченими економістами, серед яких варто відзначити Р. Барро,

Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, К. Дітцеля, Дж. Кейнса, А. Лернера, Р. Масгрейва, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, А. Сміта, Д. Юма та ін. Вітчизняні науковці, зокрема, В. Андрущенко, О. Горобець, О. Євтух, В. Козюк, І. Лютий, О. Рожко, В. Федосов, С. Юрій, розглядають у своїх працях окремі теоретичні та практичні аспекти організації та функціонування системи державного кредиту. Відзначаючи високий рівень наукових досягнень перелічених авторів, слід відмітити, що їх наукові дослідження у сфері державного кредиту пов'язані в основному із проблемами бюджетного дефіциту та державного боргу. Тобто, увага акцентується лише на кредитних відносинах, у яких держава є позичальником. Оскільки державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора або гаранта [1, 181], питання державного кредиту слід досліджувати комплексно, враховуючи те, що держава одночасно надає кредити і бере у борг тимчасово вільні кошти. При цьому кредитні відносини, у яких держава виступає позичальником, суттєво відрізняються від тих, у яких держава виступає кредитором чи гарантом повернення кредитів, за цілями, методами і соціально-економічними наслідками. Тому всі три основні складові системи державного кредиту потребують дослідження та обґрунтування. Разом із цим, можна відмітити певні особливості державного кредиту, які є загальними для усіх складових системи.

У зв'язку з тим, що у дослідженнях питань державного кредиту основу становлять проблеми залучення державою кредитів для покриття бюджетного дефіциту та проблеми управління державним боргом, а іншим складовим системи державного кредиту не приділяється належна увага, у науковій літературі державний кредит інколи інтерпретується як відносини, у яких держава виступає лише позичальником [2, 195]. З метою формування відповідного понятійного апарату фінансової науки необхідно уникати неоднозначності трактування основних фінансових термінів, до яких, безперечно, відноситься і державний кредит. Варто також зазначити, що визначення державного кредиту, які подаються у науковій та навчальній літературі часто не є вичерпними.

Таким чином, метою даної статті є дослідження сутності та особливостей державного кредиту, систематизація кредитних відносин за участю держави і

характеристика виділених складових системи, а також розстановка семантичних акцентів у формулюванні визначення державного кредиту.

Досліджуючи сутність державного кредиту, насамперед варто зазначити, що він є одним із видів кредиту. Тому йому притаманні ознаки та принципи, що характеризують кредитні відносини загалом. Таким чином, вважаємо за доцільне розглянути генезис кредиту, його ознаки, передумови та принципи.

Слово “кредит” у перекладі з латинської мови (лат. *credium*) означає борг, позика. Більшість сучасних вітчизняних науковців розглядають кредит як економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та їх використання на умовах повернення та оплати [3, 155; 4, 9]. Західна фінансова школа пропонує більш конкретні та лаконічні дефініції кредиту, визначаючи його, наприклад, як сукупність певних благ, що надаються у тимчасове користування [5, 652; 6, 39].

Кредитні відносини виникають і діють між двома основними суб'єктами: кредитором, який надає позику, і позичальником, який отримує позику. Рушійним мотивом надання коштів у тимчасове користування є одержання доходу у формі позичкового процента. Метою кредитора є одержання прибутку (процента); метою позичальника – задоволення тимчасової потреби у додаткових грошових ресурсах. З боку кредитора позика є актом комерційного продажу на певний термін грошових коштів.

Фінансова наука в основному визначає наступні чотири принципи кредитування:

- строковість (позику надають на певний термін);
- поворотність (після завершення обумовленого терміну позичені кошти підлягають поверненню);
- платність (за надання коштів у тимчасове користування кредитор отримує винагороду – процент);
- забезпеченість (для упевненості кредитора у поверненні позики та платоспроможності позичальника може застосовуватись застава або гарантування повернення кредиту третьою особою).

Окрім зазначених принципів, окремі вчені визначають також і інші: прибутковість, надійність, цільове призначення тощо. На нашу думку, принцип прибутковості дублює принцип платності, а принцип надійності пов'язаний із принципом забезпеченості. Тому недоцільно одночасно визначати принцип прибутковості та принцип платності, або ж принцип забезпеченості та принцип надійності.

Вітчизняний вчений О. Євтух вказує, що основними передумовами надання кредиту є довіра та відповідальність [4, 11]. Дійсно, основою латинського слова “credium” є латинське слово “credo”, що перекладається як довіра (віра). Таким чином, однією із передумов надання кредиту є довіра. Кредит зародився на родинних зв'язках, на засадах певних традицій і релігії. Потреба розвитку продуктивних сил вивела з часом кредитні відносини за межі окремої общини і додала їм ширшого характеру. Кредит почали надавати не лише на основі родових традицій, релігійних зв'язків, а стали дедалі більше зважати на ділові якості людини: її здібності, навички, моральність тощо. На підставі такого підходу почали широко використовувати поняття “довіра”, яке у подальшому стало головною умовою надання кредиту. Іншою важливою складовою ефективних кредитних відносин є відповідальність позичальника перед кредитором.

Природний взаємозв'язок двох сторін кредитного процесу (позичальника і кредитора) передбачає наявність двох взаємопов'язаних основоположних передумов кредиту: довіри та відповідальності. Вважаємо, що зазначені передумови (довіри та відповідальність) слід трактувати, як соціально-психологічні принципи кредиту. Саме ці соціально-психологічні принципи є надзвичайно важливими для державного кредиту, зважаючи на його особливості.

В сучасній економічній літературі зустрічаються визначення державного кредиту, які значно відрізняються одне від одного. Наведемо найбільш типові та оригінальні:

- державний кредит – це відносини вторинного розподілу вартості валового внутрішнього продукту [7, 221];

- державний кредит – сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах поворотності, строковості та платності, у процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, у яких держава може виступати як позичальник, кредитор або гарант [8, 205];

- державний кредит – сукупність економічних відносин між державою в особі її органів влади та управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, при яких держава виступає в якості позичальника, кредитора та гаранта [9, 377];

- державний кредит можна трактувати як врегульований нормами права механізм залучення додаткових коштів державою або сукупність особливих фінансових правовідносин, передбачених нормативно-правовими актами, що обумовлюються політико-економічними прерогативами держави у процесі залучення нею тимчасово вільних коштів на засадах добровільності, зворотності, платності і строковості [10, 218];

- державний кредит – рух позикового капіталу в формі здійснюваних на фондовому ринку ф'ючерсних обмінних угод, в яких кредитори у порядку особистої послуги передають державі кошти в борг з довіри до неї і з розрахунком на вигоду матеріального, політичного і соціального характеру [2, 200].

Наведені дефініції відрізняються значною мірою, оскільки вони характеризують державний кредит з різних позицій: одні – за змістом, інші – за формою, за юридично-правовим статусом тощо. Пропонуємо при визначенні державного кредиту застосовувати системний підхід та враховувати, що державний кредит об'єднує сукупність різнопланових елементів (складових). На нашу думку, доцільно не лише зазначати, що державний кредит – це відносини, у яких держава виступає у ролі позичальника, кредитора або гаранта повернення кредиту, а розглядати державний кредит саме як систему кредитних відносин за участю держави.

Дослідження сутності державного кредиту також потребує з'ясування його особливих рис, що відрізняють його від інших видів кредиту.

Значну увагу дослідженню особливостей державного кредиту приділив В. Андрущенко [2, 196]. Він зазначає, що унікальність держави як боржника визначається наступними рисами: суспільним призначенням благ, що фінансуються за рахунок позичених коштів; специфічним етично-правовим характером кредитних зобов'язань державної влади. До особливостей державного кредиту В. Андрущенко також відносить те, що держава є “вічною” юридичною особою, що посилює довіру до неї; а також те, що забезпеченням державного кредиту слугує вся сума доходів та вартість державного майна, не потребуючи, як правило, спеціального забезпечення окремих позик чи застави.

Окремі вчені до особливостей державного кредиту відносять риси, які притаманні кредитним відносинам в цілому. Так, О. Рожко зазначає, що “як один із видів кредиту державний кредит має певні особливості: добровільний характер ...; основою державного кредиту є його зворотність і платність ... [11, 196].”

Вважаємо, що основними ознаками та відмінними рисами державного кредиту є:

1) неодмінна участь держави в особі органів виконавчої влади різних рівнів у кредитних відносинах;

2) державний кредит призначений для задоволення загальнодержавних потреб або пріоритетних для суспільства потреб. У випадку, коли держава виступає позичальником, кредитні ресурси спрямовуються до бюджету, що забезпечує виконання державою її функцій. У випадку, коли держава виступає кредитором, позики зазвичай спрямовуються у пріоритетні галузі господарства, або на вирішення нагальних соціальних потреб;

3) джерелом погашення державних позик і виплати відсотків по них, а також надання позик виступають в основному ресурси бюджету;

4) держава і як позичальник, і як кредитор іманентно (виходячи з її функціонального призначення) в основному не ставить на перше місце економічну вигоду, приймаючи участь у кредитних відносинах. Так, зазвичай кредити, які надає держава, спрямовуються на вирішення важливих соціально-економічних програм і є пільговими. А взяті державою у борг кошти можуть спрямовуватися на покриття

нагальних поточних потреб. Тут варто зазначити, що ефективність державного кредиту і не зводиться лише до економічної ефективності, але і зачіпає соціальні ефекти;

5) наявність підвищеної небезпеки зловживань з боку державної влади у сфері кредитних відносин. Так, можливість залучення кредитних ресурсів для покриття державних видатків часто є “спокусою” для уряду у вигляді легкого вирішення проблеми бюджетного дефіциту та спонукою до перевитрачання бюджетних коштів за рахунок майбутніх урядів, адже саме наступникам доведеться погашати борги.

Проведене дослідження сутності, принципів та передумов кредиту, а також особливостей державного кредиту як одного із його видів, дозволяє запропонувати авторське визначення: державний кредит – це система кредитних відносин за участю держави з приводу надання тимчасово вільних коштів у користування на умовах повернення з розрахунком на вигоду (інколи – з приводу відстрочки платежу), у яких держава виступає у ролі позичальника, кредитора та гаранта.

Відмінністю даного визначення є те, що державний кредит розглядається як система кредитних відносин, у яких держава одночасно є і позичальником, і кредитором, і гарантом (рис. 1).

Варто зазначити, що не всі держави виступають гарантами щодо повернення кредиту, тому у їхніх кредитних системах відсутня відповідна складова. Система державного кредиту в Україні включає всі три складові.

Оскільки держава переважно виступає у ролі позичальника, найбільш розвинутою та основною складовою державного кредиту є відносини, у яких держава виступає у ролі позичальника. При цьому за допомогою державного кредиту держава залучає вільні фінансові ресурси, які використовуються для задоволення державних потреб – покриття бюджетного дефіциту або реалізації певних державних програм. Основним негативним наслідком відносин, у яких держава виступає у ролі позичальника, є формування та зростання державного боргу.

Проблеми кредитних відносин за участю держави, у яких вона виступає позичальником, стосуються доцільності широкого застосування кредитних

інструментів для покриття бюджетного дефіциту, управління державним боргом, ефективного використання залучених фінансових ресурсів тощо, та широко розглянуті у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених [2; 5; 6; 12-15].

Рис. 1. Систематизація державного кредиту згідно критерію ролі держави у кредитних відносинах

Загалом стосовно даної складової державного кредиту варто зазначити, що залучення державою позик на покриття бюджетного дефіциту чи фінансування певних державних програм широко застосовується у світовій практиці упродовж багатьох років. Доцільність боргового фінансування бюджетних видатків у певних випадках є очевидною. А крім явного негативного наслідку залучення державою кредитів, що полягає у формуванні державного боргу та необхідності його обслуговування, існує й беззаперечний позитивний момент – можливість

мобілізувати державою у потрібний час додаткові фінансові ресурси. У випадку ефективного управління державним боргом, ефективного розміщення кредитних ресурсів можливий значний позитивний вплив боргового фінансування видатків бюджету на соціально-економічний розвиток держави.

Іншою складовою державного кредиту є відносини, у яких держава виступає гарантом повернення позики. У цьому випадку державна гарантія – це зобов'язання держави в особі уряду повністю або частково виконати платежі на користь кредитора у випадку невиконання позичальником зобов'язань щодо повернення грошових коштів на умовах строковості та платності. Зазвичай за надання такої державної гарантії позичальник вносить відповідну плату. По гарантованих позиках уряд реально несе фінансову відповідальність тільки у випадку неплатоспроможності боржника.

Метою надання державою гарантій повернення кредиту є розширення можливостей залучення кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання, які, як правило, функціонують у пріоритетних галузях економіки. Рішення про надання таких державних гарантій приймає уряд. Зазвичай приймаються певні запобіжні заходи з метою мінімізації можливих втрат при неповерненні позичальником боргу. Наприклад, можуть укладатися договори застави або поруки між підприємством-отримувачем позики і банком-агентом, що спеціально уповноважений урядом здійснювати залучення та розміщення іноземної позики.

Державне гарантування повернення кредиту є вимушеним кроком, передумовою якого виступає недовіра кредиторів-нерезидентів до позичальників. Тому відповідна складова притаманна системам державного кредиту не в усіх країнах. Варто зазначити, що реальне збільшення державного боргу відбувається лише у випадку невиконання боржником зобов'язань.

В Україні, як і багатьох інших державах, практикується державне гарантування позик. На жаль, зарубіжні кредитні організації відзначають високий кредитний ризик, що притаманний українській економіці, тому з неохотою надають позики на основі прямих контактів з українськими підприємствами. Таким чином, для стимулювання притоку іноземного капіталу уряд у певних випадках надає державні

гарантії щодо повернення позик. У перспективі, за умови зменшення кредитного ризику, Україна може повністю відмовитись від надання урядових гарантій.

Наступною складовою системи державного кредиту є відносини, у яких держава виступає у ролі кредитора. Сьогодні практично кожна держава (навіть при умові наявності бюджетного дефіциту і необхідності залучення значних коштів для його покриття) надає кредити.

Кредитні відносини, у яких держава виступає кредитором, мають певні специфічні риси. Особливостями держави як кредитора є:

- наявність у її розпорядженні значних фінансових ресурсів, зокрема ресурсів державного бюджету;
- надання кредитів на пільгових умовах;
- надання кредитів на розвиток пріоритетних галузей народного господарства;
- встановлення законодавчих норм, які регламентують дані кредитні відносини, відбуваються державними органами влади (тобто кредитором);
- наявність у розпорядженні держави відповідної статистичної бази та відповідних інструментів впливу на позичальників.

В основному державні кредити надаються за рахунок коштів державного бюджету. Вони є пільговими та спрямовуються у пріоритетні галузі економіки, або надаються з метою вирішення важливих соціальних проблем.

Отже, державний кредит можна визначити як систему кредитних відносин за участю держави з приводу надання тимчасово вільних коштів у користування на умовах повернення з розрахунком на вигоду, у яких держава виступає у ролі позичальника, кредитора та гаранта. Тобто система державного кредиту включає такі складові: відносини, в яких держава виступає у ролі позичальника; відносини, в яких держава виступає у ролі гаранта повернення кредиту, та відносини, в яких держава виступає у ролі кредитора. Побудова ефективної системи державного кредиту вимагає врахування особливостей кредитних відносин за участю держави.

Література

1. *Фінанси : вишкіл студії : навч. посібник / [Юрій С. І., Кізіма Т. О., Зленко Н. П., Тріпак М. М.] ; за ред. С. І. Юрія. – Тернопіль : Карп-блани, 2002. – 357 с.*

2. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті : [Монографія] / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
3. Енциклопедія банківської справи України : [за ред. В. С. Стельмаха]. – К. : “Молодь”, 2001. – 748 с.
4. Євтух О. Т. Кредит як соціально-економічне явище / О. Т. Євтух // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 7–20.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А.; [пер. с англ.]. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
6. Buchanan J. M. Public Principles of Public Debt / Buchanan J. M. – Homewood : Irwin, 1958. – 300 p.
7. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / Романенко О. Р. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
8. Фінанси: навч. посібник / [О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.] ; за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
9. Ковальчук С. В. Фінанси: навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : “Новий Світ – 2000”, 2006. – 568 с.
10. Фінанси: Підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
11. Рожко О. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України / О. Рожко // Банківська справа. – 2005. – № 4. – С. 81–89.
12. Musgrave R. A. Public Finance in Theory and Practice / R. A. Musgrave, P. B. Musgrave. – [4-th ed]. – N-Y. : McGraw-Hill, 1984. – P. 91.
13. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : [Монографія] / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.
14. Горобець О. Державний борг України та його вплив на розподіл валового внутрішнього продукту / О. Горобець // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 3. – С. 17–23.
15. Лютий І. Державний кредит у фінансовій політиці України / І. Лютий // Банківська справа. – 2004. – № 2. – С. 41–50.